

Pous de Glaç

al Vallès Oriental

Els canvis tècnics que es van desenvolupar a partir de la segona meitat del segle XIX van deixar enrere recursos i pràctiques que havien persistit durant segles, i no cal dir que a ulls del segle XXI aquell passat pot semblar gairebé inversemblant. Així doncs, que fins a 1931-1932 es transportés glaç des dels pous de l'Avencó, a Tagamanent, fins a Manlleu i fins a la Garriga per poder disposar de begudes fresques, era una última mostra del que havia estat una activitat continuada al Vallès durant quatre-cents anys.

Els pous de glaç o de neu que encara podem observar en el paisatge del Vallès són un referent imprescindible de la història de la comarca. Més enllà de ser un element del patrimoni arquitectònic de l'època moderna, algun de qualitats constructives molt remarcables, amb tipologies més o menys diverses, alhora recorden el que fou un component important de l'economia pagesa d'aquella època, de la diversificació del treball, de les variades ocupacions segons les estacions de l'any i de l'estreta relació que hi havia entre el món rural i el món urbà.

De fet les condicions físiques i de situació del Vallès, amb la neu de les zones altes, especialment del Montseny, i el glaç que es feia des de l'altiplà del Moianès fins a Sant Fost, a la serralada litoral, i tot plegat a una distància de Barcelona que permetia arribar-hi amb certa facilitat, expliquen que aquella activitat esdevingués prou important en un bon nombre de pobles i amb efectes tant econòmics com socials. Van ser els geògrafs i l'anomenat excursionisme científic els primers que van posar atenció en aquella indústria rural que desapareixia. No és casualitat que fos justament el granollerí Jaume Maspons i Camarasa qui incorporà una bona referència al tema dins d'una geografia catalana el 1907.

Els usos de la neu

A l'època medieval i fins al segle XVI l'ús de la neu per refrescar les begudes, per fer gelats o per conservar els aliments havia estat pràcticament un luxe a l'Occident, tot i la difusió que n'havien fet la cultura grecoromana i després els àrabs. Les aplicacions a la medicina, més o menys controvertides, també sorgien del món clàssic i així mateix van ser transmeses pels metges musulmans. A partir de mitjan segle XVI es publicaren en algunes ciutats hispàniques llibres de metges que defensaven les virtuts de l'ús de la neu; entre tots va sobresortir el del vigatà Francesc Micó, *Alivio de los sedientos en el qual se trata de la necesidad que tenemos de beber frio, y refrescado con nieve, y las condiciones que para esto son menester, y quales cuerpos lo pueden libremente suportar*, publicat a Barcelona el 1576. S'aplicava per fer baixar la febre, per tallar hemorràgies, com a antiinflamatori, per a malalties de l'estómac, dels ulls i fins per a la pesta. La difusió d'aquell tipus d'obres, inclosa la polèmica que generaren, va servir per estendre a partir d'aleshores el consum de la neu i el glaç en els nuclis urbans i que l'administració municipal prengués el subministrament com a monopoli.

Portada del llibre de Francesc Micó .

Celebració d'una festa a sant Gaietà, a la Ginebreda el 7 de setembre de 1904, que correspondria a una entrega de pans per part dels pobres. Fotografia: Josep Gallés. Arxiu Joan Capdevila. Castellterçol.

El que havia estat un ús reservat als privilegiats es popularitza. Amb la neu es feien, a més de gelats i pastissos, diverses begudes fresques com l'orxata o la llimonada, però s'estenia ràpidament el gust pel vi fred i per l'anomenada "aigua de neu", que es feia amb llimona i mel, però també l'aigua d'anís, l'aigua de canyella i d'altres espècies. Algunes d'aquelles aigües es venien de forma ambulat, a tasses o a copes, fins al segle XIX, tal com ho recull el costumari català.

Malgrat les primeres controvèrsies, ja en el segle XVII una de les provisions que els subministradors havien d'assegurar era la dels hospitals, no en va els consellers del Consell de Cent de Barcelona eren increpats quan per alguna raó no es complia amb aquell abastiment amb expressions com "dientlos expressament era aqueix remey de la neu no sols la salvatio dels malalts pero encara la preservatio dels qui gosan salut entera". Ja des del principi d'aquella centúria es feien sentir les queixes per la manca de neu a Barcelona: el 1604 els consellers de la ciutat es feien ressò del conflicte que s'hauria produït a Granollers amb els traginers, a causa del qual no s'havia pogut complir amb el subministrament. L'aldarull es va repetir l'any següent, però per raons climatològiques, ja que havia nevat poc, de manera que els arrendataris pretenien cobrar la neu més cara perquè l'havien d'anar a cercar al Canigó.

Així doncs, la dedicació a la indústria de la neu i el glaç esdevingué un complement molt important per a alguns pagesos, però també per a altres oficis com els traginers o per a alguns menestrals que invertien en la construcció de pous i per als jornalers que participaven en els treballs d'empouar i desempouar. Un bon reflex de fins on arribava l'interès per aquell negoci és la inscripció del que hauria estat la llinda d'un dels pous del mas Ginebreda de Castellterçol, que reproduïa el fragment de l'himne del profeta Daniel: "Beneïu el Senyor glaç i freds, beneïu el Senyor neus i geleres".

La petita glaciació

En el moment present, en què s'anuncia un canvi climàtic, és oportú de recordar que durant els segles en els quals es desenvolupà més intensament la producció i el comerç del glaç també s'havia produït una alteració climàtica coneguda com "la petita edat del glaç". La climatologia històrica ha constatat que entre els segles VIII i XIV hi hagué un episodi càlid, mentre que del segle XV a mitjan segle XIX la temperatura davallà entre un i dos graus de la mitjana anual. Però més enllà de la diferència tèrmica, fou encara més significativa la variació pluviomètrica, no pas per la mitjana sinó per un augment de la irregularitat, amb períodes de molta sequera i altres de pluges torrencials i continuades. Es van fer freqüents les maltempades, que provocaven, entre altres efectes, inundacions, grans nevades o temporals de mar.

A Catalunya la petita glaciació va anar acompanyada d'importantes oscil·lacions climàtiques amb adversitats sovintejades. Hi van haver tres períodes marcats per grans pluges i nevades entre els anys 1580 i 1620, entre 1760 i 1800 i entre 1820 i 1860. Així doncs, en aquells segles les nevades eren més freqüents, fins i tot a cotes més baixes, i el fred facilitava la producció de glaç. La climatologia va esdevenir un factor més que va ajudar a l'expansió del comerç i del consum de la neu.

La indústria de la neu i del glaç

Neu, glaç, pou, poua o congesta són termes diferents que s'utilitzaven a voltes indistintament per la inèrcia del passat o per la popularització del topònim en una zona determinada. Inicialment el producte utilitzat era la neu que es recollia a les muntanyes, als llocs més alts, però l'augment de la demanda i la facilitat de l'accés també farien recórrer aviat al glaç. Amb el pas del temps es va mantenir aquella ambivalència i a les ciutats es parlava del subministrament, i de l'arrendament, de la neu quan en realitat es feia amb la provisió de neu i glaç.

Los jornals del Cubri de las pous	
Son de prator Blancas y fajana	
Son las sequeras Josep Juncos que son 64151	
dos venichs 18 qe son -	134101
Julia canillo 9 qe son -	64151
Esteua pous 9 qe son -	64151
Pilon del Juan 9 qe son -	64151
Juana Bujeas 9 qe son -	64151
Jo Ramon Cervera 9 qe son -	134101
	604151

Libreta dels jornals de cobrir els pous. Arxiu familiar de can Cervera, Montseny. Segle XIX.

Pel que fa als espais per emmagatzemar el producte, cal distingir d'entrada els de les zones més elevades –al Vallès era el Montseny– i els de la resta d'indrets. En el primer cas es podia tractar d'un sistema força elemental en què s'aprofitava el pendent de la muntanya per fer una excavació senzilla i si s'esqueia atalussar la part exterior: serien les congestes. Quan el treball d'excavació és feia més acurat, i més si es revestia de pedra, serien els pous o poues. També hi havia algunes diferències en les dimensions: mentre que les congestes eren poc fondes i molt amples –alguna podia ser de 3 metres per 17–, els pous acostumaven a tenir unes mides més regulars: el pou gran de l'Avencó fa 10,3 metres de diàmetre per 10 de profunditat; el de Posas, a Sant Quirze Safaja, feia 11 per 10 metres, mentre que el de can Donadeu, a Sant Fost de Campsentelles, arriba fins a 14 metres de diàmetre i 21 metres d'alçada. Així mateix, també es distingien per la forma de la coberta: mentre que uns es tapaven amb fustes, branques i terra, els altres es podien cobrir amb una volta de pedra o de totxo i teules.

La construcció dels pous, doncs, deuria haver seguit una certa evolució en relació amb l'indret i amb l'augment progressiu de la demanda d'aquell producte. Les congestes més simples les feien els mateixos pagesos, ja que sovint només es tractava de condicionar un clot existent en el relleu i posar-hi troncs al fons per evitar el contacte amb l'aigua del desglaç. Una de les tasques era escurar-la cada any per tal de mantenir la profunditat inicial, com ho feia Pau Maduxer, de Sant Esteve de la Costa del Montseny, a la que tenia al Briançó, de 18 pams de fondària: un cop plena de neu la cobria amb fustes, les clavava, i a sobre hi posava branques, terra i palla. La primera notícia que es té d'un pou, el 1567, es refereix al que estava situat sota la Ginebreda, a Castellterçol, però no se'n coneix cap detall. Els pous més antics del Montseny eren quadrats, d'una profunditat de fins a 5 metres, amb les parets folrades de troncs, un sobre l'altre, per impedir la caiguda de terra o pedres i tapats com les congestes o amb algunes teules a sobre.

Molt aviat es constata la relació entre els pagesos del Vallès i els subministradors de neu a Barcelona, en la mesura que també contribuïen a la construcció i el manteniment dels pous. El 1588 taverners de la ciutat pactaven amb l'esmentat Pau Maduxer com havia de reparar el pou i la congesta que hi havia al Briançó. El desenvolupament del negoci de la neu, sobretot a partir del segle XVII, va fer que la iniciativa en l'edificació dels pous fos tant dels pagesos com dels que intervenien en aquell comerç. A Castellterçol, el 1642, eren el pare Pere Pineda i el noble Jacint Sala, senyor de Granera, amo de la Ginebreda i arrendatari de la provisió de la neu a Barcelona, qui encarregava a un paleta o picapedrer la construcció d'un pou al mas Oller. Era ja una obra més complexa en la qual també participaven dos fusters, un ferrer, un pagès que faria la major part del treball, un traginer de la calç i la sorra, i dos manobres. En canvi, el 1647 era directament el pagès Pau Castell qui contractava el picapedrer Bernat Birrosa per fer un pou que "...hage de tenir quaranta tres palms de roda y quaranta vuit fins en sinquan-

Masia de la Ginebreda. Castellterçol.

ta de fondo, cubert amb volta grassa, paredat tot a l'entorn a pedra y calcs y possat a punt per emp[ou]jar glas...". En alguns casos la coberta era feta amb un embigat de fusta i teules.

El que inicialment formava part d'una arquitectura popular esdevingué obra d'oficis especialitzats. Les cúpules que coronaven els pous, amb arcs formers o radials, les obertures d'accés, les escales fixes o mòbils, arribaren a ser en alguns casos de gran qualitat. Quan es tractava de pous de glaç s'havia de comptar, a més a més, amb la construcció de les basses i dels recs per conduir-hi l'aigua.

La indústria de la neu o el glaç constava de dos processos ben diferenciats, el d'empouar i el de desempouar, però el treball era diferent si es tractava d'un producte o de l'altre. L'ús de la neu estava condicionat al temps de la nevada, de manera que quan es produïa es feia indispensable disposar d'un cert nombre de persones per recollir-la en condicions. Es tractava de fer-ne piles més o menys grosses –unes vegades fent-les rodolar aprofitant els pendents i unes altres posades en un motlle i piconades– que es deixaven prop del pou o de la congesta per tal que es glacessin de forma idònia, si s'esqueïa, per ser empouades. Quan era el moment s'introduïen al pou; la neu havia de ser ben premsada amb atacondors, picons o amb els peus per tal que es mantingués millor; les capes de neu s'alternaven amb capes de palla, de bolls o de fenàs trinxat per evitar que es soldessin les masses de neu, cosa que dificultaria l'extracció posterior. Un cop el pou era ben ple, es tapava amb palla o bolls, que facilitaven el manteniment de la temperatura, i es tancaven les obertures al més hermèticament possible.

Procés d'elaboració dels pans de glaç a la bassa de l'Avencó i transport amb el carro fins al pou. Dècada de 1940. Arxiu familiar Dachs. Molí de Blancafort. La Garriga.

La producció de glaç es feia a les basses construïdes prop dels pous o amb l'aigua que s'embassava al costat mateix de torrents i de rieres. Un cop aconseguit un gruix de glaç entre 20 i 30 centímetres es trencava amb masses o magalls, o bé es serrava a l'entorn d'uns motlles i així s'aconseguien blocs regulars, com els de l'Avencó, que eren de 120 x 70 cm. Per empouar es carregaven en carros, a bast o simplement s'estiraven amb ganxos fins a dipositar-los al pou, on també els empouadors separaven les capes amb bolls per impedir que es compactessin. Els espais que quedaven buits es reomplien amb els trossos de glaç que s'havien després i finalment es colgaven com en el cas de la neu.

Per al manteniment de la neu o el glaç empouats era indispensable que hi hagués un bon desguàs per a l'aigua d'un cert desglaç que inevitablement es produïa, però era també molt important prendre mesures perquè no hi entrés aigua; d'aquí que alguns contractes precisessin que s'havien de fer rases a les zones properes als pous per tal de desviar l'aigua de pluja que s'hi pogués aproximar, sobretot quan es tractava de congestes o pous sense coberta d'obra. Aquest era un dels pactes que acceptava el ja esmentat Pau Maduxer: "escurar la rasa que hi ha sobre el pou i fer que tregui l'aigua a les dues bandes".

El temps d'empouar depenia de la climatologia, mentre que el de desempouar es va anar ampliant en funció de la generalització de la demanda. Inicialment s'acostumava a fer a partir de final de maig o principi de juny, de fet estretament lligat a les condicions imposades als arrendataris de la neu de Barcelona, que eren els principals compradors o arrendataris dels pous del Vallès, sense oblidar el proveïment que es feia a les viles de la comarca i del Maresme. Els contractes amb els propietaris dels pous o amb els traginers normalment no precisaven l'inici però sí que fixaven l'acabament. Al segle xvi i fins a mitjan xvii l'activitat es centrava sobretot entre juny i setembre, tal com es feia constar en el contracte que signava Joan Andreu Tos de Castellterçol el 1630, que obligava a haver buidat

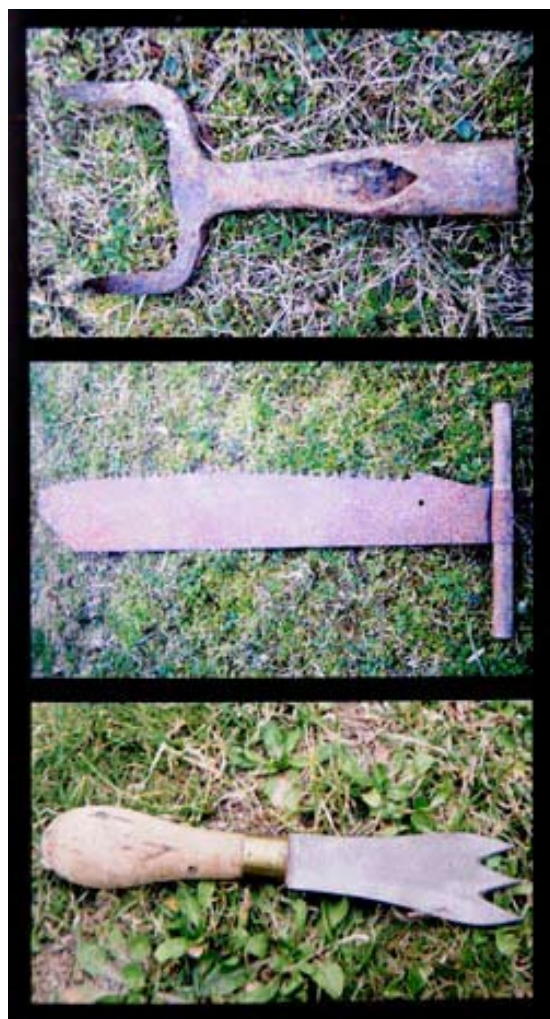
tota la neu, i si no l'u d'octubre els arrendataris haurien de pagar segons la que quedés en els pous. En el segle XVIII el període s'allargava des de primers d'abril fins a últims de novembre, si bé a partir d'octubre ja podia ser que no es tragués dels pous de la muntanya sinó dels de pas situats al pla, com els de Palau-solità o Granollers.

El treball de desempouar havia d'anar d'acord amb el del transport per tal que hi hagués les mínimes pèrdues de glaç. A l'interior del pou els picadors tallaven el glaç a mida de motlle per fer els pans, els treien amb corrioles i a fora els embolicaven amb bolla, a punt per ser carregats i fer el viatge. El 1740 la companyia que tenia l'abastament de la neu i el glaç a Barcelona deuria controlar bona part dels pous del Vallès, i així contractava Francesc Parera, Victor Carreras i Miquel Fargas, tots de Castellterçol, per disposar de picadors per als pous que tenien arrendats a la comarca, amb diverses condicions: els pans de neu havien de ser de tres picades a mida de motlle, mentre que els de glaç havien de ser de tres picades i dos volts a cada picada; els picadors havien de treure les càrregues dels pous i embollar els pans, tant en els pous de l'Avencó com en els de la resta del Vallès, excepte els de la muntanya, que ho farien els traginers (amb l'excepció de si algun es carregava en carretes); els picadors també havien d'ajudar a carregar els matxos o els carros. Els salaris que es pagaven eren diferents segons l'aprofitament que se suposava: era el mateix per càrrega de carreta a Castellterçol i a l'Avencó (1 sou i 9 diners), era menys a la Calma (1 sou) i més ben pagats a la plana del Vallès (1 sou i 10 diners). A la segona meitat del segle XVIII eren els pagesos de Montmeló Francesc Guitet, Pau Falguera i Jaume Camp, els qui eren contractats per la companyia subministradora de Barcelona per fer pans de neu i glaç per desempouar.

La capacitat dels pous variava segons les dimensions, des dels més petits, com ara el d'en Pla de Fogars, del qual es comptaven unes tres-centes càrregues (una càrrega equivalia a uns 124 kg), o el petit de l'Avencó, de quatre-centes, els de Montmeló, que eren d'unies sis-centes càrregues cadascun, els d'en Coll de Lliça de Vall, de mil cinc-centes, el d'en Torres de Sant Quirze, de mil set-centes, i fins al més extraordinari de can Donadeu, que tenia una cabuda d'entre quatre i cinc mil càrregues. En qualsevol cas la capacitat no significava que realment sempre es poguessin omplir al màxim, de manera que era molt important la comprovació que feien els experts en el moment que es produïa l'arrendament o la venda del contingut del pou.

Mules i matxos, sàrries i carretes

El transport era el darrer pas i el més problemàtic per fer possible el subministrament d'aquell producte a l'àmbit urbà, ja que s'havia de comptar amb una pèrdua d'un 20 a un 30% des que es desempouava al Vallès fins que era comercialitzat finalment a Barcelona. Des del Montseny, les Agudes o Matagalls, però també des d'indrets de Castellcir i Castellterçol s'iniciava el trajecte a bast, amb sàrries de gel sobre mules i matxos, que tindrien un primer destí als dipòsits, caves o "neveres" de Palautordera, Vilamajor, Granollers, Caldes o Palau-solità. Des dels llocs més accessibles, així com des de les parades esmentades, es feia amb carros, amb el glaç posat en sàrries i portadores, fins a la ciutat comtal. En contractes del segle XVIII es precisaven fins i tot les condicions de les carretes per assegurar la conservació del glaç: havien d'estar "estorades i entendades" (amb estores i cobertes amb una vela) per limitar el desglaç.

Eines per a les feines de tallar i empouar el glaç: motlle per fer els pans de glaç, arpiot i ganxo per arrossegar el glaç i serra de fulla amb un sol mànec conservades a cal Carabrut. I un punxó per trencar el glaç. Ajuntament de Castellterçol.

Pel que fa al transport a Barcelona, abans que el Consell de Cent controlés el subministrament, els traginers anaven des dels pous a les cases dels qui havien adquirit la neu i el glaç, sobretot dels taverners, que eren els qui més l'utilitzaven per refrescar el vi i altres begudes, tal com es comprometia el granollerí Pere Bredia-ch el 1589: portar entre una i sis càrregues des de la muntanya de la Castanya a les cases de Joan Roig (flassader) i Bernat Peres (taverner). Amb l'organització de l'abastament per part del Consell els traginers portaven el glaç fins a l'anomenat Molí de la Pólvora, al Clot, i des d'allà es distribuïria per la ciutat. Els traginers es comprometien al transport diari i fins a una hora d'arribada, que era entre les sis i les vuit del matí. Al principi del segle xviii el consum havia augmentat molt i la companyia arrendatària de la neu obligava a fer arribar entre les sis i les set del matí deu carretes diàries, amb un total de 60 càrregues, provinents dels pous de Palau-solità i Plegamans (del Forn del Vidre o de can Cortès), de Granollers o d'altres de distància semblant.

El transport de la neu també era, doncs, una feina que generava ingressos significatius a pagesos i traginers del Vallès. Un bon exemple d'aquella demanda l'ofereix el cas de Jaume Guàrdia, de Castellterçol, que l'any 1719 era arrendatari de la neu de Barcelona i que per poder fer el servei tenia llogats 11 matxos de Castellterçol mateix, 11 de Sant Feliu, 23 de Caldes, 4 de Plegamans i encara 10 més de Barcelona. Si bé en alguns casos els arrendataris de la neu disposaven en propietat d'animals i carros, en altres casos finançaven als traginers l'adquisició de matxos i mules, de manera que aquells es convertien en deutors i retornaven el diner a canvi de viatges; sembla que aquesta era una fórmula molt estesa a la ruta de Castellterçol.

En aquest àmbit del transport Granollers va esdevenir un espai d'enllaç entre els pous de la muntanya i la ciutat de Barcelona. Els arrendataris de la neu barcelonins contractaven traginers per baixar la neu fins a Granollers, a la casa de la neu, on hi hauria alguna cava i representants d'aquells. El 1631 eren els traginers vigatans Joan Puigsech i Jaume Puigsech els qui es comprometien a pujar cada dia amb sis matxos fins a les congestes i els pous de Matagalls, i a on convingués, per tal de portar la neu a Granollers, igual com ho feien altres traginers. S'havia establert, doncs, una xarxa de comerç per assegurar aquell proveïment de manera que la companyia que arrendava la neu a Barcelona comptava amb l'utilitatge necessari per al transport situat als diferents indrets, entre d'altres Granollers, Caldes, Sant Feliu de Codines i Castellterçol. Els traginers de Barcelona que havien d'anar a carregar la neu a Granollers el 1707 estaven obligats a portar a cada carreta tres sarrions de boll, per embollar el glaç per al transport, i una quartera de gra per als animals, i cobraven 12 sous per càrrega.

L'interès d'aquella activitat explicaria la participació de traginers granollerins en molts dels contractes del final del segle xvi i principi del xvii, mentre que en el xviii n'apareixien més de barcelonins. La presència de traginers de neu forasters a Granollers seria més o menys freqüent, tal com es feia constar en els documents d'arrendament de la neu de la vila, on s'explicitava que hi podien descarregar sense impediments ni taxes els que ho feien per abastar el subministrament a la ciutat de Barcelona. Un d'aquells barcelonins seria Arnau Batalla "...lo qual traginava neu y passant per lo pas prop del Besòs davant la barraca de Moguda, la carreta se va girar que aportava vuit carregas de neu y anat ell adormit lo silotà y morí ... a nou de juny de 1631", tal com constava en el llibre de defuncions de Sant Fost de Campsentelles.

Les rutes del glaç estaven en relació amb les zones de producció i amb l'estat dels camins. Des de Castellterçol, Castellcir i Sant Quirze es dirigien a Sant Feliu de Codines, Caldes de Montbui i Palau-solità fins a Montcada, on podien canviar el transport a bast i seguir amb carro. Des de l'Avencó i Granollers, amb la resta del pla, seguirien pel camí ral de Vic a Barcelona. Els del Montseny seguirien tres rutes distintes: de Palautordera a Vilamajor i Granollers; de Sant Celoni per Vallgorguina i cap a Mataró, i per Hostalric cap a les poblacions de la costa.

Pous i basses de glaç en el plànol del terme de Montmeló de 1747 fet per Matheu Puig. Arxiu del monestir de Sant Pere de les Puel·les. Barcelona.

La preocupació per assegurar aquell proveïment feia vetllar pel manteniment dels camins, i així s'entén la demanda que feien els administradors de la ciutat de Barcelona al batlle de Sant Feliu de Codines el 1715, "que els camins reials d'eix terme... estiguin amb la perfecció que deuen estar ... havent tingut est Consistori instances per algunes persones queixant-se que a penes es pot passar amb cavalgades per dits camins per estar espatllats...". En el segle XVIII milloraren en general les comunicacions, per exemple entre el Vallès i el Maresme: s'eixamplà el camí cap a Alella per la font de Cera i es construí la carretera de Parpers, que ja era utilitzada pels traguers a partir de 1780.

La qualitat del transport era fonamental per al rendiment d'aquell comerç, i per això no és d'estranyar que els contractes amb els traguers arribessin a detallar els trajectes, les formes i les hores en les quals s'havia de realitzar. El contracte fet per l'arrendatari de la neu de Barcelona de 1765 establia: "...quan transportarà glas dels pous d'en Coll, d'en Barrera [tots de Lliçà de Vall] y de Montmeló, carregaran aquell y eixiran las carretas dels dits pous entre les quatre y sinch horas de la tarda y dormiran o faran nit en lo hostel de Montcada ... y després entraran en Barcelona en lo endemà al matí a la hora de obrir lo portal ... De Abancó y de Fontmolsa carregarà aquell i eixiran las carretas de dits pous entre las sis y set horas del matí, y faran nit en lo hostel de Montcada ... Que quan transportarà glas del Forn de Vidre [Palau-solità] y de la vila de Granollers ... eixiran las carretas ... a les quatre horas de la tarda y dormiran y faran nit en lo dit hostel de Montcada ... Y que quan haurà de transportar neu del Montseny (la qual de compte de la companyia de dit arrendament deurà dit Bruguera, administrador, de fer-la baixar ab matxos des dels pous y congestas del Montseny a la vila de Vilamajor) carregarà dita neu ab los carros en la dita vila de Vilamajor ... tindrà dos comboys de carros ab lo bestiar corresponent, lo un para carregar la neu en la dita vila, y transportar-la fins a Montmeló, y en haver arribat la neu a Montmeló sense mudar-la de carros posarà en ells nou bestiar lo qual baixarà ... a Barcelona ... Y Carregant la neu en Vilamajor entre la una y dos horas de la tarda entrarà aquella en Barcelona lo endemà al matí al obrir los portals". El cost s'establia en relació amb la distància, de manera que des de l'Avencó es pagava a 22 sous per càrrega, des de Vilamajor a 14 sous, des de Lliçà de Vall i Montmeló a 9 sous, des de Granollers a 8,5 sous i des de Palau-solità a 7,5 sous.

El comerç de la neu i el glaç. El camp i la ciutat

Entorn del comerç de la neu i el glaç es feia present tot l'entramat de relacions socials de l'època: pagesos i senyors, propietaris i jornalers, món rural i món urbà, mercaders i menestrals, interessos particulars i beneficis públics. Inicialment es tractava d'un aprofitament particular o per satisfer sobretot la demanda dels taverners. Tenien pous, doncs, els senyors, com els vescomtes de Cabrera, al Montseny, o la cartoixa de Montalegre, que feia construir el de can Donadeu, però també en tenien alguns pagesos emfiteutes, que venien la neu o el glaç empouats o arrendaven per un temps el pou

als qui en farien el comerç, com va ser sovint el cas d'alguns paraires de Castellterçol.

Serveix d'exemple de la xarxa de relacions i d'interessos al voltant d'aquell negoci el del subministrament a Barcelona el 1610: la neu que queia a les muntanyes de Matagalls era propietat de Carles de Vilademany (senyor amb molts dominis a Osona i a la Selva); aquest havia arrendat les muntanyes i dos pous, per cinc anys, al mercader Pere Ferran i al negociant Antoni Leopart, ambdós de Barcelona, i també disposaven dels pous dels pagesos Fabregat i Cervera del Montseny i el d'en Vallalta a Tagamanent; alhora aquells ho sotsarrendaren als arrendataris de la neu de Barcelona, que eren el botiguer de sedes Ponç Barrera i el granollerí Melcior Seguí. El negoci deuria ser suficient perquè tots ells en rebessin algun guany.

La popularització del consum de la neu va fer que a les viles i ciutats es convertís en un producte bàsic de comercialització, al costat del blat, la carn o el vi, i que molt aviat els consells municipals la transformessin en un monopoli per assegurar-ne el subministrament, per controlar-ne el preu, però també per treure'n ingressos fiscals. A Barcelona fou a partir de la dècada de 1580 quan el Consell de Cent va prendre el control d'aquell comerç amb l'arrendament del subministrament, encara que va ser entorn de 1600 quan s'establí de forma sistemàtica.

A Granollers es deuria fer de manera més o menys paral·lela, tot i que per la manca de documentació no es coneix fins a 1610. Hi havia una "casa de la neu" que tenia un dipòsit o cava per emmagatzemar-la, no només per al consum de la ciutat sinó també per al subministrament de Barcelona. De la importància que ja tenia aquell comerç del Vallès cap a Barcelona n'és una bona prova la repercussió del conflicte que es va generar a Granollers el 1604 amb els traginers de la neu cap a la ciutat, de manera que se'ls deuria dificultar la sortida i provocar així el desabastament de Barcelona. Els consellers barcelonins van adreçar una carta al Consell de la Vila de Granollers per les amenaces que havien rebut els traginers i per no haver donat raó de l'incompliment de l'arrendament de la neu.

Els arrendataris del proveïment de la neu i el glaç eren els que establien els pactes amb els propietaris o també arrendataris dels pous. Entre els primers contractes es troba el de Pere Cortès, pagès de Sant Pere de Vilamajor, que el 1587 venia a una colla de taverners barcelonins la neu que tenia al pou de la muntanya del Molar, a Santa Susanna de la Costa, amb la condició que si no el buidaven perquè hi hagués pesta a Barcelona o perquè els consellers no els deixessin entrar a la ciutat només pagarien la part que haurien tret. Quan en els pactes s'inclouïa el transport també es precisava que el traginer no podia vendre neu pel camí ja que el propietari perdia una part de la càrrega.

Per poder assumir les condicions del subministrament, primer entre maig i setembre però aviat durant tot l'any, era necessari un cert capital i amb aquest objectiu es crearen companyies a les quals s'incorporarien socis vallesans. D'altra banda, per assegurar el control del comerç el Consell de Cent prohibí que en fossin arrendataris els taverners, cellerers, hostalers i pastissers, ja que utilitzaven el glaç en la seva activitat, i per contra hi participaren mercaders, botiguers, menestrals de diferents oficis i fins privilegiats com els ciutadans honrats.

Una prova més de la importància econòmica d'aquella activitat al Vallès va ser, sens dubte, la significativa presència entre els arrendataris del proveïment a la ciutat de Barcelona, especialment de

Arrendament de la neu de la vila de Granollers. Manual del Comú, 1775, fol. 34. Arxiu Municipal de Granollers.

Masia de les Torres de Sant Quirze Safaja.

castellterçolencs, tot i que el primer dels coneguts fou l'esmentat Melcior Seguí de Granollers el 1610. El 1642 ho va ser Jacint Sala, que, alhora que ciutadà honorat de Barcelona, era senyor de Granera i propietari del mas Ginebreda de Castellterçol, on havia fet construir pous. El 1670 fou Josep Casanovas, pare de Castellterçol, que es convertí en negociant i arribà a disposar d'una gran capacitat d'inversió. El 1677 foren Enric Torres i el seu pare, pagesos benestants de Sant Quirze Safaja i també propietaris de pous. El 1682 ho era un altre negociant de teixits de Castellterçol, Antoni Bigorra. I entre 1712 i 1719 hi figuraven els germans Jaume i Melcior Guàrdia, també de Castellterçol, el primer pare i el segon instal·lat ja a Barcelona com a botiguer.

Van ser moltes les formes de participació en el negoci de la neu i el glaç, però és clar que a més de ser un complement a l'economia agrària també ho fou de l'activitat manufacturera. En el cas dels que arribaren a convertir-se en arrendataris del subministrament a Barcelona es va tractar d'una activitat inversora que alhora que generava bons beneficis econòmics, també suposava l'establiment d'importantes relacions socials, fins i tot per la via matrimonial, que en alguns casos van suposar el desplaçament a la ciutat i l'ascens social.

Els qui assumien el subministrament de la neu a Barcelona havien de complir un seguit de condicions que establia el govern de la ciutat. Es comprometien a portar la neu i el glaç suficient per a la demanda des dels indrets habituals, i si en calgués més arribar fins al Canigó. S'havien de proveir els llocs de venda a l'engròs, el Molí de la Pólvora i la Casa de la Neu, i un cert nombre de taules de venda a la menuda repartides per la ciutat, un nombre que augmentà fins a la segona meitat del segle XVIII (entre 12 i 30), a part de tenir unes reserves per a moments de necessitat com el tancament de la ciutat per un setge o per a un augment del consum en una visita reial. A les taules hi havia d'haver neu des de les sis o les set del matí fins a les nou o les onze del vespre, segons l'època de l'any; als llocs de venda a l'engròs n'hi havia d'haver a tothora. A partir de 1593 el Consell de Cent unificà els preus de venda per evitar els frauds i l'arrendatari es comprometia a mantenir-los amb algunes excepcions. També s'establien les quantitats màximes i mínimes que es podien vendre a les taules. L'incompliment de qualsevol d'aquelles condicions era penat amb multes.

En el segle XVIII, per tal de millorar el subministrament barceloní, s'impulsà l'explotació de pous com els de Lliçà de Vall, els de Montmeló o els de l'Avencó, pel fet de ser més propers. El 1775, Felip Bartomeu, semoler, va vendre a la Junta d'Administració de la Neu de Barcelona, per cinc anys, els dos pous de glaç que tenia a Montmeló. En aquell mateix any, Salvador Barrera, notari, arrendava per quatre anys els dos pous que tenia a can Gurri de Lliçà de Vall, amb el dret de construir-hi dues basses més i de tallar els arbres i les brancades necessàries per fer els mànecs de les maces i la llenya per escalfar-se els treballadors, a part de deixar-los un lloc a la casa durant el temps d'empouar. Va ser aleshores quan es contractaren per quatre anys els esmentats Francesc Guitet, Pau Falguera i Jaume Camp, pagesos de Montmeló, per fer pans de neu i glaç als pous de can Gurri i de can Coll de Lliçà de Vall i als de Montmeló. El 1754 eren arrendats per cinc anys, amb condicions semblants, els tres pous de l'Avencó a Tagamanent.

A la resta de viles i ciutats on es desenvolupà aquell comerç es van adoptar criteris similars, encara que sense algunes de les limitacions esmentades, que l'haurien fet impossible. A Granollers l'arrendament de la neu va estar sovint vinculat als hostalers o taverners, com ho eren Pere Sagués el 1610 o Antic Vilaró el 1619,

però també hi participaren persones d'altres oficis, com el blanquer (treballador de la pell) Joan Riera el 1616. Curiosament, al final del segle XVIII la majoria dels arrendataris eren espardenyers, però també hi apareixien un sastre, un esparter i un baster, i es feia constar que cap altre taverner ni hostaler pogués vendre neu, com no ho podia fer ningú més que l'arrendatari del dret, i en tot cas qui tingués pou en podia treure una càrrega per al seu propi consum. El preu també era fixat pel consell de la vila.

En el segle XIX sembla que desapareix l'arrendament específic de la neu i s'incorporava com una obligació i un cost més al qui arrendés l'hostal. Tot i que es tractava de la tinença de l'hostal del Sol, qui se'n feia càrrec entre 1811 i 1815 era altre cop un espardenyer, Nicolau Piquer. D'altra banda, també s'aprecia una certa reculada d'aquell comerç en la mesura que mentre que en el segle anterior s'havia de tenir neu disponible per a propis i forasters entre l'1 d'abril i l'1 de novembre, aleshores l'obligació quedava reduïda entre el quinze de juny i el quinze d'octubre. I encara una nota més del que podia reflectir una disminució del consum de la neu i el glaç, si més no en aquelles dates, era l'aclariment de l'arrendament de l'any 1813 en el qual es deia que només s'estava obligat a vendre'n si n'hi havia en els pous d'aquesta part del Montseny.

A Granollers la relació del comerç de la neu amb els taverners i hostalers es va mantenir d'una o altra forma. En el segle XVIII es deia explícitament que mentre l'arrendatari vengués neu podia vendre vi fred, una beguda molt apreciada. S'afegia, però, que calia que pagués el dret que la vila cobrava sobre el "vi foraster" i que no el vengués més barat, un frau molt comú perquè de fet el vi s'igualia.

La vinculació entre la venda de neu i la de vi, que des de l'origen d'aquell comerç era molt estreta, es va mantenir, doncs, en moltes poblacions. A Mataró l'arrendatari del glaç també havia de vendre el vi blanc i el claret, tal com s'hi comprometia la companyia formada per Jaume Avencó, pagès de Tagamanent, i Isidre Pallarols, de Mataró, l'any 1668. Aquella companyia s'havia constituït amb diferents obligacions: I. Pallarols, que havia aconseguit l'arrendament del glaç, s'havia de proveir només del pou de l'Avencó, amb l'excepció de si no hi podia arribar per les pluges o pel mal camí; J. Avencó havia de cercar el glaç a qualsevol altre lloc si no en podia tenir al seu pou; finalment, els dos socis conjuntament havien de comprar el vi i els animals per al transport. El proveïment de Mataró era una de les destinacions de la neu del Vallès, però també es proveïa des d'altres pous de la serralada litoral, ja que a més de fornir la vila també se'n carregava en vaixells que feien la ruta cap a Cadis. Igualment es proveïen vaixells que des de Barcelona anaven a Mallorca i a altres ports de la Mediterrània.

De la mateixa manera que es creaven companyies en viles i ciutats per aconseguir l'arrendament de la neu, també en formaven els productors, els propietaris de pous, per tal d'assegurar-se els contractes que els permetien la participació en aquell comerç. Així, al Montseny es coneix la companyia anomenada de Sant Celoni, dita dels "Companyns de la Neu", que des de les primeres dècades del segle XVIII dirigia la família Ramis i en la qual s'aplegaven el propietari del pou del Comte, en Bonavida de Sant Celoni, i en Pere Pla de Fogars, que collien la neu de la vall de Santa Fe. Una altra era la formada per en Magí Cervera, pagès del poble de Montseny, i en Jaume Dalmau i en Josep Molins, de Viladrau, que vendrien la neu de les Agudes i del bac de Sant Marçal a l'arrendatari de la neu de Barcelona, durant cinc anys a partir de 1765. Al segle XIX els Cervera continuaven al capdavant d'una companyia en la qual

Libreta dels jornals d'empouar la neu. Arxiu de Can Cervera. 1818. Montseny.

participaven en Jovany, en Fàbrega, l'Auladell i en Vilajoana, tal com s'anotava a la llibreta de jornals de 1818.

Una altra causa que empenyia els pagesos a organitzar-se en societats era la d'evitar la competència entre ells mateixos, tal com reproduïa el conveni fet entre Magí i Ramon Cervera (pare i fill) i el senyor Anton de Fluvià: "... han convingut que los pous y congestas que un y altre tenim en la muntanya de les Agudes vagin a mitges, esto és lo valor de la neu que en ella se empouarà per plaç de 10 anys, essent que ni un ni altres pugam fer ningun contracte ab los administradors del Abast de la Neu en la present ciutat [Barcelona] sense consentiment ni intervenció los un dels altres". Es tractava de treure el màxim benefici d'aquella activitat i alhora defensar-se de la pressió que exercien sobretot els mercaders barcelonins.

Del pou a la fàbrica

Així doncs, la producció i el comerç de la neu i el glaç havia estat, des de final del segle xvi fins a mitjan segle xix, una activitat econòmica prou important per a gent de diferents oficis i sectors socials del Vallès i d'altres àrees de Catalunya, començant pels propietaris de pous, fossin pagesos o no. Fou un lloc de treball fonamental per als jornalers, que durant l'hivern tenien menys feina al camp i per contra eren indispensables en la tasca, sobretot, d'empouar. El nombre de treballadors era considerable: als pous de les Agudes, hi treballaven 23 homes el 1818; al pou de l'Infern (Montseny) hi havia 14 jornalers el 1856 i als pous de l'Avencó es comptaven fins a 40 homes entre serradors, carregadors, carreters, descarregadors i empouadors l'hivern de 1930-1931, tenint en compte que en aquest cas el procés anava des del treball a les basses de glaç fins al pou. Sense oblidar, com ja s'ha esmentat, el significatiu desenvolupament de la tragneria; en aquest sentit és bo de recordar que una empresa de transports com Sagalés, de Caldes de Montbui, té les seves arrels en aquella dedicació.

En viles i ciutats el comerç de la neu va ser també un àmbit d'inversió de sectors socials diversos, alhora que un ingrés fiscal més per als consells municipals, que es va mantenir després en els nous ajuntaments borbònics. Particularment per a l'economia de muntanya esdevingué l'aprofitament d'un recurs que, al costat del forestal, del carboneig i de la producció agrícola i ramadera, va suposar uns ingressos amb els quals alguns d'aquells pagesos es convertiren en benestants.

La indústria i el comerç de la neu i el glaç iniciaren la davallada a partir dels anys seixanta del segle xix, quan es va poder produir glaç amb una màquina frigorífica. A la dècada dels setanta s'instal·laren les primeres fàbriques, de manera que per disposar de gel ja no s'havia de dependre ni del fred ni de les dificultats del transport. D'altra banda, a partir de la meitat d'aquella centúria cada cop era més difícil trobar arrendataris del glaç, de la mateixa manera que s'havien degradat alguns pous i s'abandonaven, a part de la dificultat de poder-los omplir per causa de la climatologia.

Aquell avenç tècnic deixaria l'antiga producció preindustrial per al consum dels pobles de muntanya i de les zones més properes. Les últimes dades dels pous del Montseny són de 1862; a l'àrea de Castellterçol l'últim que es va utilitzar fou el pou de cal Carabrut, de Sant Quirze Safaja, entorn de 1920, i els més tardans van ser els de l'Avencó, que van fer la darrera empouada el 1931. Durant algun temps, però, van coexistir el gel natural i l'artificial; en aquest sentit és bo de recordar que l'empresa barcelonina de gel artificial Folch, Albinyana i Companyia va adquirir els drets de bona part dels pous del Moianès per tal d'assegurar-se que si els consumidors es resis-

Interior de l'antiga fàbrica de gel Solà al carrer de Barcelona, a Granollers. 1992

tien al nou producte en podria servir de natural.

A Granollers el traspàs del pou a la fàbrica el va protagonitzar Joaquim Solà i Roca, ja que per una banda, com a peixater, havia anat a cercar glaç als pous de l'Avencó per poder mantenir el peix fresc i per l'altra l'any 1920 instal·lava la primera fàbrica de gel al carrer del Portalet. El negoci deuria ser prou rendible perquè poc després incorporés ja una nova maquinària (actualment al Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya a Terrassa) i s'instal·lés definitivament al carrer Barcelona.

Text i fotografies extretets del llibre Pous de Glaç al Vallès Oriental editat pel Consell Comarcal del Vallès Oriental.

Textos: Jaume Dantí, Cinta Cantarell i Pere Cornelles
Fotografies: Pere Cornelles
© Consell Comarcal del Vallès Oriental.